

ŞAĞIRDLƏRİN İSTEHSALATA HAZIRLANMASINDA KİMYANIN ROLU

V.Ə.Qurbanova¹, H.T.Yusifova¹, A.V.Zülfüqarova²

¹Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. ²Dünya Məktəbi

Məqalədə əsas məqsəd kimya istehsalatının ümumi elmi prinsipləri ilə şagirdləri tanış etmək, kimya sənayesinin elmi və texnologiyası haqda yeni bilik verməkdir. Dərsdə kimya texnologiyasının bir elm kimi xammaldan kimyəvi işləmə yolu ilə hazır məhsulların istehsalı və xalq təsərrüfatında rolu ilə əlaqədar biliklər verməkdir.

Kimya texnologiyasının əsasını xammal, enerji və istehsal qurğuları təşkil etdiyini şagirdlərə öyrətmək və bu sahədə onları istehsalata hazırlamaqdan ibarətdir. Onlarda prosesin həyata keçirilməsi üçün fiziki-kimyəvi şəraitin istehsalda xammal, əsas və əlavə məhsullar və tullantıların əmələ gəlməsi, kimyəvi-texnoloji proseslərin həyata keçirilməsində istifadə olunan qurğu və aparatlar, əməyin təşkili və qorunması kimi texnoloji biliklərlə şagirdləri tanış etmək və onlarda bu sahəyə maraq yaratmaqdır.

Təhsilin innovasiyası ilk növbədə təhsil sistemini yeniləşdirməyi, onu təkmilləşdirməyi tələb edir. Əsas problem şagirdlərin kimya istehsalatının əsaslarını elmi cəhətdən dərinlən öyrənmək, bu sahəni elmi cəhətdən mənimsəməkdir. Müəllim çalışmalıdır ki, şagirdlər metallurgiya koks kimya tikinti materialları istehsalı kimi kimya istehsalatına aid olmayan sahələrə uyğun biliklərə yiyələnsinlər. Kimyalaşdırmaya az yer verildiyindən, müasir təlim proqramlarında bu sahəyə xüsusi yer verilir.

Müəllim qeyri-üzvi kimyadan olan biliklərin ümumiləşdirilməsi (IX sinif), «Üzvi kimyadan X sinifdə biliklərin ümumiləşdirilməsi», «Xalq təsərrüfatının inkişafında kimyanın rolu (XI sinif)» və digər mövzularda «elmi-texniki» tərəqqinin əsas istiqamətlərini verməlidir. Kimya istehsalatı nəticəsində yeni materialların istehsalının texniki tərəqqidə rolu, energetik və ərzaq problemlərinin həllində, təbiətin qorunmasında kimya istehsalatının rolu öyrənilməklə bu sahəyə diqqət artırılmalıdır.

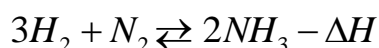
Nəzərə almaq lazımdır ki, məktəbdə kimya yeganə fənn olaraq nəhəng sənaye istehsalını öyrənən elmdir. Ona görə də kimya texnologiyasına aid anlayışlar kimya kursunda öyrədilməlidir. Şagirdlər üçün aydın olmalıdır ki, kimya texnologiyası xammalda real məhsul və ya aralıq məhsul almaq, onların quruluşu və xassələrini, onun dəyişməsinə, maddələrin bir-birinə çevrilməsini öyrənir.

Şagirdlərə öyrədilməlidir ki, kimya istehsalında reaksiyanın sürəti reaktorda gedən prosesdə qeyri-kimyəvi faktorlarda nəzərə alınmalıdır. Bura enerji, kütlənin verilməsi, diffuziya, reagentlərin sorbsiya və desorbsiyası və reaksiya məhsulu kimi proseslərin getməsindən asılıdır. Ona görə də kimyəvi prosesin sürəti reaksiyanın sürətini göstərmir. Prosesin sürətinə bir çox dəyişənin funksiyası kimi baxmaq lazımdır. Bu isə kimyəvi və fiziki faktorlardan asılıdır.

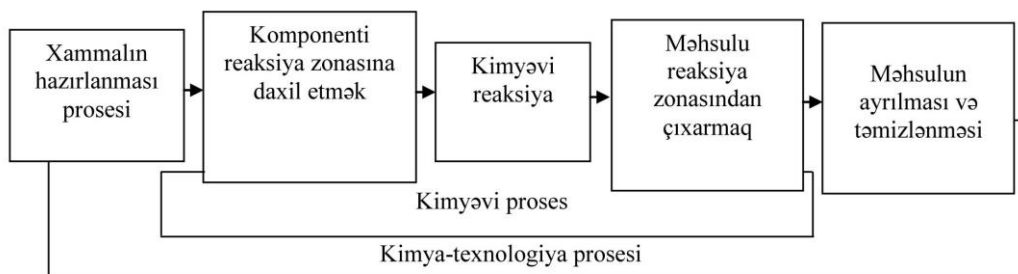
Laboratoriyada aparılan eksperimentin nəticələri reaktorlarda gedən proseslərdən fərqlənir.

Müəllim ammoniyakın sintezi misalında bunu izah edir.

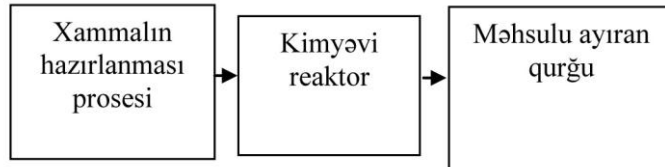
Proses reaksiya tənliyinə uyğun izah olunur:

- Bu reaksiyanın qiymətinin mümkünlüyü;
- Sistemdə tarazlığın olması;
- Reaksiyanın gedişinə və onun termodinamikasına (tarazlığına) temperaturun mənfə, təzyiğin müsbət təsiri;
- Kimyaçı-texnoloq ammoniyakın sintezində yuxarıdakılara əsasən bəzi qanunauyğunluqları nəzərə almalıdır.
- Xammalın asan və ucuz başa gəlməsi. Burada xammal azot-hidrogen qarışığıdır. Bu qarışıq müxtəlif üsullarla: metanın konversiyası, yaxud koks qazından alınan hidrogendən və havanın azotundan alınır.
- Reaktorun hidrogenin dağıdıcı təsirindən qorunma şəraiti;
- Katalizator və texnoloji sxemin seçilməsi ilə reaksiyanın kinetikasını aradan qaldırmaq. Bu məqsədlə katalizator və texnoloji sxem seçmək (sirkulyasiya);
- Optimal enerji sərfini təmin etmək və s. Prosesin normal səviyyədə getməsi üçün kimyəvi-texnoloji proses tərtib olunmalıdır. Kimyəvi-texnoloji sxemlə göstərərək izah verilməlidir.

Texnoloji prosesin həyata keçirilməsi üçün aparatların quruluşu və vəzifəsi müəyyən edilir. Burada proses gedir:

Kimya texnologiyası kimya istehsalatının nəzəri əsaslarını təşkil edir.

Kimya sənayesi siniflərə bölünür. Hər bir sinif bir neçə yarım sinifə ayrılır.

Kimya sənayesinin məhsullarının aşağıdakı təsnifatı vardır:

I sinif. Qeyri-üzvi və dağ kimyası məhsulları.

II sinif. Polimerlər (sintetik kauçuk, plastik kütlə, lif).

III sinif. Lak-boyaq maddələri.

IV sinif. Sintetik boyaqlar və yarım məhsullar.

V sinif. Üzvi sintez məhsulları.

VI sinif. Kimyəvi reaktivlər və xüsusi təmiz maddələr.

VII sinif. Kimyəvi-farmakoloji məhsullar.

Verilən təsnifatda kimya texnologiyasında öyrənilən metallurgiya, neft emalı, silikat sənayesi və başqa sahələr xüsusi kimyəvi sənaye sahələridir.

Kimyalaşdırmanın konkret sahə üzrə miqdarı xarakteristikası «effektiv kimya tutumu əmsalı» ilə müəyyən edilir:

$$K_k = \frac{C_{kim}}{C_{kim} + C_{qeyri-kimya}}$$

Burada: C_{kim} – məhsulun qiyməti

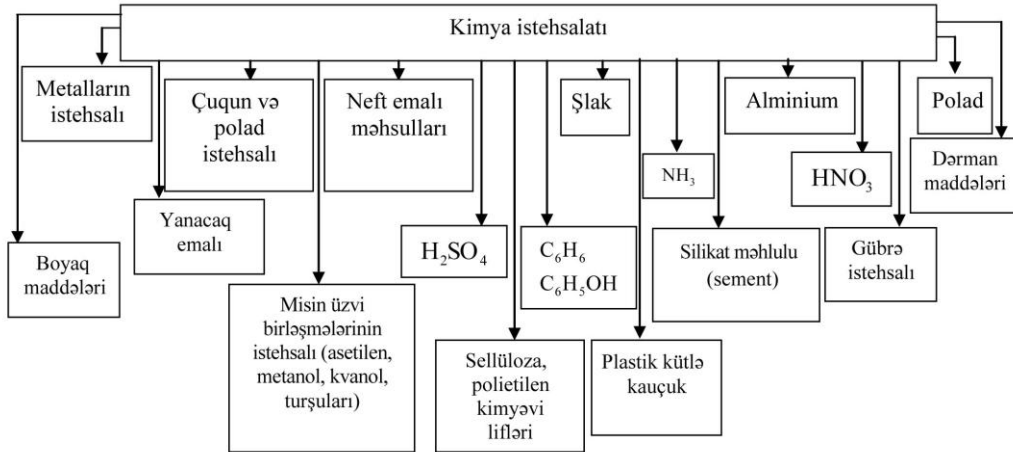
$C_{q/kim}$ – kimyəvi metod və materialdan istifadə etmədən alınan məhsulun qiyməti;

Hazırda fasiləli kimya istehsalatı prosesindən fasiləsiz prosesə keçirilir. Əvvəllər anilin almaq üçün fasiləli metodla nitrobenzoldan anilin alınmasında nitrobenzola çuqun yonqarları ilə xlorid turşusunun reduksiyasından alınır, hazırda bu metod dəyişdi, anilin nitrobenzolun hidrogenlə katalitik hidrogenləşmə metodu ilə alınır.

Kimya istehsalatında torf, daş kömür, təbii qaz, neft, oduncaq, təbii qaz, günəş enerjisi, nüvə və digər enerji növlərindən istifadə olunur.

Kimya istehsalatının əsasını qısa formada sxem şəklində şagirdlərə çatdırmaqla onun xalq təsərrüfatında rolunu şagirdlərə başa salmaqla müəllim bu sahənin rolunu bir daha şagirdlərə çatdırır.

Sxem

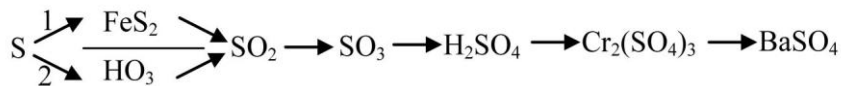
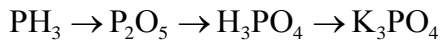
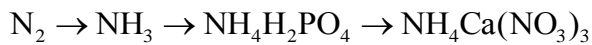
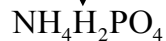
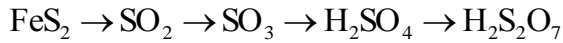

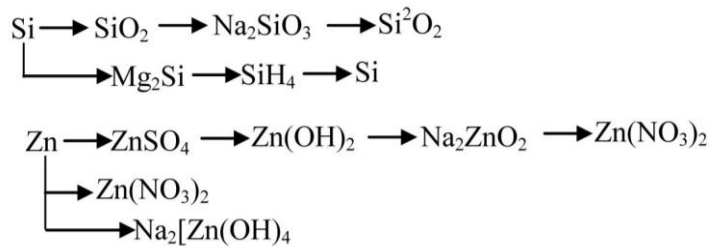
Hər bir kimyəvi proses bir-biri ilə üç qarşılıqlı əlaqədən ibarətdir:

- Xammalın emala hazırlanması və qarşılıqlı təsirdə olan maddələri reaksiya zonasına vermək;
- Kimyəvi çevrilmə;
- Məhsulun reaksiya zonasından çıxarılması və ayrılması;

Şagirdlər bu əlaqələri nəzəri və eksperiment yolu ilə öyrənməli, növbəti dərstdə çıxış edərək öz bilik və bacarığını nümayiş etdirməlidir.

Tapşırıq: Çevrilmələri tamamlayın.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Химия. Справочные материалы. Под ред. Ю.Д.Третьякова. М.: Просв. 1984, с.205-221
2. Ю.Д.Третьяков. Основы общей химии. М., 1980.
3. Д.А.Эпштейн. Химия в промышленности. М., 1983
4. Р.С.Соколов. Химическая технология и школьная химия// Хим.в школе. 1990, №5, с.20-22
5. Р.Г.Иванова, Г.Н. Осокина. Изучение химии в 9-10 классах. М.:Просв. 1983
6. Е.Э.Боровский. Наука и промышленность//Хим.в школе. 2004, №6, с.6
7. М.В.Горский. Обучение основы общей химии. М.:Просв.1991
8. V.M.Abbasov. Kimya (9-cu sinif). Bakı, 2015, 190 s.
9. Химия. Учебное пособия для учащихся. Под ред. Ю.Д.Третьяков М.:Просв.1984, 230 с.

В.А.Гурбанова, Х.Т.Юсифова, А.В.Зулфугарова

Роль химии в подготовке учащихся к производству

РЕЗЮМЕ

В статье основной целью является ознакомление учеников с общими научными принципами химического производства, передача новых знаний о науке и технологии химической сферы. Передача на уроках знаний, связанных с производством готовых продукции путем химической разработки сырья, как одной из наук химической технологии и ролью в сельском хозяйстве.

Основу химических технологий составляет обучение учеников сырью, энергии и организацию производственных сооружений и подготовку их к производству в данной сфере. В них для осуществления процессов необходимо ознакомление учеников с технологическими знаниями, как образование сырья, основных и дополнительных продуктов и выбросов в производстве в физико-химических условиях, организация и защита труда, установок и аппаратов, используемых при осуществлении химико – технологических процессов и создания у них интереса к данной сфере.

V.A.Gurbanova, H.T.Yusifova, A.V.Zulfugarova

The role of chemistry in the development of pupils' production

SUMMARY

In the summary the main purpose of acquaintance the pupils with the scientific principles of chemical production, to provide new knowledge about science and technology of the chemical industry. In the lesson as a science chemical technology for chemical processing way of raw materials of finished products and to provide knowledge on the role of national economy. To form the basis of chemical technology, raw materials, energy and production facilities to teach the pupils and to train them in the field production. To introduce the pupils with the technological knowledge such as raw materials, basic and additional products and waste products in the production of physical chemical environment, installations and apparatus used for the application of chemical and technological developments, organizing and preserving labor, and creating interest in this field.

Açar sözlər: texnologiya, xammal, enerji, istehsal, qurğu, kimyəvi proses, reaktor.

Ключевые слова: технология, сырье, мощность, производство, прибор, химический процесс, реактор.

Key words: technology, raw material, energy, production, instrument, chemical process, reactor.